

УДК 327(438:477):005.591.6327(438:477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.24.26>

УКРАЇНА У ПРОМЕТЕЇТСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЮЗЕФА ПІЛСУДСЬКОГО

Стрільчук Людмила,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії та філософії
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Перша світова війна призвела не лише до падіння імперій та зміни державних кордонів, її наслідком стали не бачені досі руйнування та мільйони жертв, що втратили життя або ж були покалічені. Наслідком війни стали також надії європейських народів на зміни в міжнародних відносинах та сподівання на здобуття національної державності. Українці та поляки були серед тих, хто на уламках колись великих імперій сподівалися утворити власні держави, втілюючи цей задум із зброєю в руках.

У представленій статті запропоновано аналіз міжнародно-політичної ситуації щодо українських земель, яка склалася наприкінці Першої світової війни та в перше десятиліття після її завершення, а також відтворено хронологію та особливості формування і реалізації політики прометеїзму Ю. Пілсудського.

Концепція прометеїзму опиралася на сформовані в попередні історичні епохи зовнішньополітичні концепції шляхетської Речі Посполитої і реалізовувалася впродовж 20-х – першої половини 30-х років ХХ століття політичними прихильниками Ю. Пілсудського. Зовнішньополітичний вектор концепції прометеїзму спрямовувався на розчленування Радянського Союзу за національними ознаками та створення на його основі федерації демократичних держав під егідою Другої Речі Посполитої. Українське питання в політиці прометеїзму посідало одне з чільних місць.

Найважливішими складниками прометеїстської ідеології стали також антиросійська, антирадянська і антикомуністична спрямованість. Незважаючи на те, що в умовах міжвоєнного двадцятиліття концепція прометеїзму не лише не мала шансів на реалізацію, але й не була офіційно визнана на державному рівні, вона залишила глибокий слід у польській суспільно-політичній думці і мала вплив надалі на формування східної політики Польщі.

Ключові слова: політика прометеїзму, Юзеф Пілсудський, Друга Річ Посполита, українське питання, федерація, зовнішня політика.

Strilchuk Liudmyla. Ukraine in the Promethean conception of Józef Pilsudski

The First World War, which not only led to the fall of empires and the change of state borders, resulted in unprecedented destruction and millions of victims who lost their lives or were maimed. The war also resulted in the hopes of the European peoples for changes in international relations and hopes for national statehood. Ukrainians and Poles were among those who, on the ruins of once great empires, hoped to form their own states, embodying this blow with weapons in their hands.

The presented article offers an analysis of the international political situation as it arose at the end of the First World War and in the first decade after its completion, as well as reproduces the chronology and features of the formation and implementation of Promethean policy J. Pilsudski.

The concept of Prometheanism was based on the foreign policy concepts of the nobility of the Commonwealth formed in previous historical epochs and was implemented during the 1920s and the first half of the 1930s by political supporters of Józef Pilsudski. The foreign policy vector of the concept of Prometheanism was aimed at the dismemberment of the Soviet Union on national grounds and the creation on its basis of a federation of democratic states under the auspices of the Second Commonwealth. The Ukrainian question occupied one of the main places in the politics of Prometheanism.

The most important components of the Promethean ideology were also anti-Russian, anti-Soviet and anti-communist. Despite the fact that in the interwar twentieth century the concept of Prometheanism not only had no chance of implementation, but was not officially recognized at the state level, but it left a deep mark in Polish socio-political thought and had an impact on future Polish policy.

Key words: politics of Prometheanism, Józef Pilsudski, Second Polish-Lithuanian Commonwealth, Ukrainian question, federation, foreign policy.

На момент завершення Першої світової війни міжнародно-політична ситуація склалася таким чином, що західноукраїнські землі опинилися в епіцентрі боротьби двох держав: новопосталих незалежної України та Польської держави [13, с. 149], кожна з яких зі зброєю в руках намагалася відстояти право на національну державність. Фактично боротьба за Західну Україну розпочалася у 1918 році з нападу сформованих Юзефом Пілсудським легіонів, за підтримки Антанти, на молоду Західноукраїнську Народну Республіку. Остання, як відомо, цю боротьбу програла, а її терени разом із Західною Волинню та Західною Білоруссю увійшли до складу Другої Речі Посполитої [3, с. 451–452].

11 листопада 1918 року фактично відбулося відродження незалежної Польської республіки, а 22 листопада того ж року Ю. Пілсудський стає Тимчасовим Начальником, тобто Главою польської держави, паралельно утримуючи титул Верховного головнокомандувача збройних сил країни. Будучи наділений широкими повноваженнями, новий Глава Польщі мав усі важелі впливу для здійснення та реалізації зовнішньої політики держави [4, с. 74] і розпочав на практиці втілювати власні бачення зовнішньої політики.

Відродивши незалежну Польську республіку, поляки гостро відчували загрозу з боку більшовицької Росії та Німеччини: остання хоча й була ослаблена війною, та все ж продовжила залишатися серйозним політичним супротивником. Ю. Пілсудський та його політичний табір сприймали радянську Росію як імперію нового типу, «тюрму народів» [4, с. 5]. А тому політичне керівництво Польщі вбачало в східному сусіді загрозу польським національним інтересам і прагнуло до «розкrojовання» цієї імперії за «національними швами», що часто любив повторювати сам Ю. Пілсудський [8, с. 327].

На переконання польського очільника, національні держави, що неминуче утворяться після розпаду радянської держави, мали б об'єднатися у федерацію з Польщею. Прихильники політики прометеїзму Польщі були переконані, що відокремлення від Союзу РСР України, Кавказу та Середньої Азії раз і назавжди зліквідує загрозу «радянського імперіалізму» в Європі. Такий стан речей гарантував би Польщі статус впливової та сильної держави в європейській сім'ї народів.

Реалізуючи східну політику, Ю. Пілсудський намагався втілити в життя концепцію федералізму, котра зводилася до вирішення двоєдиного питання «ослаблення Росії, що загрожувала незалежності польської держави та залучення до втілення згаданої мети й народів, котрі поряд із польським народом відчували загрозу з боку російського імперіалізму» [11, с. 158]. Глава Польської держави вбачав чіткі пріоритети в східному напрямі польської зовнішньої політики [11, с. 173].

Як стверджує франківський історик В. Комар, федералістська програма побудови нової Польської держави була співзвучна поглядам Ю. Пілсудського. Він усвідомлював, що в оновленій Польській державі необхідно встановити устрій, котрий був би прийнятним для народів, що увійдуть до її складу, а тому федералізм як форма державного устрою виглядав найбільш привабливим. Одномудці Ю. Пілсудського з «бельведерського табору» на противагу Р. Дмовському, що був вагомою політичною фігурою в тогочасній Польщі, декларували співпрацю із сусідами на східних кордонах держави [4, с. 75]. Для Ю. Пілсудського федерація насправді була вторинною річчю порівняно зі сподіванням утворити низку незалежних держав на теренах, що простягалися від Фінляндії аж до Чорного моря.

Після завершення радянсько-польської війни у 1920 році та переговорів між Польщею і трьома радянськими республіками – Україною, Росією та Білоруссю – 18 березня 1921 року було укладено Ризький мирний договір. Фактично всі територіальні вимоги, висунуті Польщею, на цих переговорах були задоволені: за останньою було залишено західнобілоруські землі та західноукраїнські терени по річці Збруч та Дністер, а у відповідь Польща визнала радянськими республіками Білорусь та Україну [3, с. 455–456]. Поза сумнівом, Ризький мирний договір був вигідний для Польщі, адже, з одного боку, означав збереження незалежності, піднесення гідності нації, закріпивши за відродженою державою значні території з непольським населенням. З іншого боку, Ризький договір означав крах федералістської концепції Ю. Пілсудського і перемогу інкорпораційної моделі ендеків [12, с. 221–222].

Власне саме в період укладення Ризького мирного договору і зародилася концепція прометеїзму, коли уже очевидною була поразка федераційної програми Ю. Пілсудського. Творці прометеїзму вважали, що з утворенням Союзу РСР суть російського імперіалізму залишилася незмінною і лише національно-визвольні рухи на теренах останнього і стануть причиною його краху. Тому прометеїзм мав стати, на думку пілсудчиків, засобом реалізації гасла «Польща від моря до моря» та мав антиросійський і антирадянський характер [5, с. 230].

Порівняно з федералістською концепцією прометеїзм передбачав залучення до орбіти польського впливу значно більше народів. Так звані прометеївські народи мали утворити об'єднаний антирадянський фронт очолюваний Другою Річчю Посполитою. Ключова роль у боротьбі з Росією й утворенні системи федераційних договорів відводилася Україні.

Об'єднавчою метою для поляків та українців у руслі політики прометеїзму була оборона Польської держави в умовах загрози з боку СРСР й співпраця в побудові незалежної України над Дніпром. Тому вважалося, що лише прометеївський фронт народів може змінити ситуацію в Східній Європі на користь Польщі. Українське питання розглядалося як засіб нейтралізації «імперіалістичної політики Москви» [5, с. 231].

Виважена національна політика Польщі, котра спиралася на концепцію прометеїзму, мала переконати українців у необхідності польсько-української співпраці. У перспективі йшлося про переорієнтацію

вектора українського націоналізму з антипольського на антирадянський напрям і забезпечення Польщі надійного тилу в майбутній війні із Союзом РСР.

У період 1923–1926 років у внутрішній політиці Другої Речі Посполитої сталися помітні пертурбації, пов'язані зі зміною правлячої коаліції та вимушеною відставкою Ю. Пілсудського з головних державних посад [1, с. 358]. До влади в Польщі прийшли націоналістичні проєндецькі уряди, які не поділяли прометеївських ідей [8, с. 328–329].

Подальший розвиток концепції прометеїзму відбувся після травневого перевороту 1926 року і приходу до влади режиму «санації» на чолі з Ю. Пілсудським. Найбільш чітко мету тогочасної польської політики сформулював у своїй доповіді генерал Юліан Стахевич – військовий, до якого з особливою прихильністю ставився Ю. Пілсудський. Ю. Станхевич писав: «Метою, на реалізацію якої будуть спрямовані наші зусилля, стане утворення національних держав на Сході. Їх звільнення стане історичним продовженням ослаблення позицій Росії і одночасно може стати елементом зміцнення великодержавної могутності Польської держави» [11, с. 186].

Здійснення прометеївських планів пілсудчиків передбачало перетворення західноукраїнських терен на «П'ємонт» національно-визвольних змагань усіх українців і його використання в інтересах Польщі. Насамперед це стосувалося Східної Галичини і Західної Волині. Вибираючи методи реалізації, керівники Польської держави виходили з історичних і регіональних особливостей цих територій [5, с. 232].

Специфіка формування концепції прометеїзму як системи поглядів на зовнішню та внутрішню політику Польської держави полягала в тому, що вона створювалася завдяки діяльності самого Ю. Пілсудського, окремих діячів керівного табору пілсудчиків, а також ідеологів, політиків і вчених, котрі були активними учасниками прометеївського руху. Світоглядними орієнтирами у витворенні зовнішньополітичних пріоритетів концепції прометеїзму стали погляди Ю. Пілсудського. Останній був переконаний, що радянська держава стала спадкоємицею імперіалістичної політики Російської імперії, а імперська політика полягала в намаганні загарбати нові території та держави, розширивши кордони імперії.

Відправною точкою концепції прометеїзму була теза про невігідне геополітичне розташування Польщі, котра відчувала постійну загрозу зі сторони більшовицької Росії та Німеччини. На думку Ю. Пілсудського, більшовицький переворот не змінив принципового ставлення Росії до Польщі.

Ключова роль у боротьбі із більшовицькою Росією й утворенні федераційних договорів відводилася Україні [2]. Цю тезу переконливо аргументував один із керівників прометеївського руху В. Бочковський: «Грузія, Азербайджан, Північний Кавказ, Туркестан, Україна та інші, утверджуючи так званий прометеївський фронт, являють собою потужну силу, що може змінити політичне обличчя Східної Європи, Однак ключем для розв'язання проблеми і основним елементом цілого фронту, який зможе радикально трансформувати стан сил, є саме Україна...» [10, с. 11]. Утворення незалежної України мало стати для інших народів початком вирішення національного питання в Союзі РСР.

На думку В. Комара, об'єднавчою метою для українців та поляків у руслі політики прометеїзму була оборона Польської держави в умовах загрози з боку СРСР і співпраця в побудові незалежної України над Дніпром. Тому вважалося, що лише прометеївський фронт народів міг змінити ситуацію у Східній Європі на користь Польщі, якій відводилася роль координатора національно-визвольних рухів поневолених народів Радянського Союзу. Українське питання розглядалося, перш за все як засіб нейтралізації імперіалістичної політики Москви [4, с. 128–129].

Що ж до західноукраїнських земель, то їх у політичному таборі Ю. Пілсудського вважали споконвічно польськими землями. Зокрема, непослідовність політики Ю. Пілсудського та пілсудчиків в українському питанні була очевидною хоча б у тому, що вони не помічали органічної єдності Галичини з Наддніпрянською Україною, з одного боку, підтримуючи незалежність України, яка б мала стати бар'єром на шляху російської експансії, з іншого боку, як і більшість поляків, вважали Галичину невід'ємною частиною Другої Речі Посполитої [7, с. 328–329]. З цього приводу видатний пілсудчик Л. Василевський писав: «Що буде, якщо в зовнішній політиці Польща з ентузіазмом буде відстоювати незалежну Україну аж до Кавказу, а у внутрішній керуватися моральністю загарбника?» [14, с. 4].

У 20–30-ті рр. ХХ століття відбувся свого роду синтез двох зовнішньополітичних концепцій східної політики Польщі [8, с. 330], іронія якого полягає в тому, що Польща за Ю. Пілсудського була відтворена як унітарна держава в межах, запропонованих Р. Дмовським [9, с. 51]. Польськими стали землі, які, згідно з федеративною концепцією, мали належати Україні, Литві та Білорусі.

Початок 30-х років ХХ століття ознаменований змінами у прометеївському русі, що проявилися з укладенням польсько-радянського договору про ненапад в 1932 році. Діяльність прометеївського руху, а особливо участь у ньому урядових структур, стала законспірованою. Погляди польського політикуму цього періоду зводилися до переконання, що національна структура Радянської держави є слабшою,

аніж у царської Росії. У зв'язку із цим поставало питання, хто ж братиме участь у поділі Союзу РСР після його краху. Розмірковуючи над цим питанням, пілсудчики одностайно сходилися на думці, що Польська держава не має права бути байдужою до цих суспільно-політичних трансформацій, адже саме для цього було створено прометеїстський рух.

На початку 30-х р. XX століття з'явилася нова концепція польської зовнішньої політики, так звана «політика рівної відстані». Її ініціатором був Ю. Бек, що з листопада 1932 року обійняв посаду міністра закордонних справ Другої Речі Посполитої [6, с. 198]. Головна ідея «політики рівної відстані» полягала в збереженні балансу між двома сильними державами – Німеччиною і СРСР. Зокрема, її проявом стало підписання 25 липня 1932 року згадуваного уже вище польського-радянського Договору про ненапад строком на три роки, що у 1934 році був подовжений ще на десять років, а також укладення в січні 1934 року між офіційними Варшавою та Берліном Декларації про незастосування сили строком на десять років. Згадані договори зміцнили позиції Другої Речі Посполитої на міжнародній арені і стали наочним у виразненні продовження політики прометеїзму.

Як відомо, на початку 1933 року в Німеччині до влади приходять націонал-соціалісти, що потягло за собою охолодження німецько-радянських відносин, чим офіційна Варшава намагалася скористатися задля встановлення нейтральних відносин з обома сторонами, а також задля уникнення війни на два фронти в разі її початку.

Смерть Ю. Пілсудського у травні 1935 року, що позбавила правлячий політичний табір Польщі загально визнаного авторитету, привели до кризи політики прометеїзму. А польська зовнішня політика стала дедалі більше тяжіти до концепції балансування між Німеччиною та Радянським Союзом з оглядом на Францію, однак остання в цей час шукає зближення з Союзом РСР. За таких обставин польська дипломатія, очолювана Ю. Беком, піддалася на німецькі обіцянки мирного співіснування, що, як продемонстрували подальші події, було великим прорахунком [9, с. 52].

Висновки. Польський прометеїзм своїми витокami сягає часів формування та реалізації ягеллонської зовнішньополітичної концепції, адже, як відомо, ягеллонська ідея пропагувала побудову багатонаціональної федеративної держави, де провідну роль відігравали б поляки. Ягеллонська концепція – це одна з найдавніших політичних польських доктрин зовнішньої політики, що своїм корінням сягає періоду розквіту Польської держави, часів величчя і могутності, саме той період слугував польській політичній еліті міжвоєнного періоду взірцем для наслідування і проектувався сучасниками на власні реалії.

Здобуття Польщею незалежності в листопаді 1918 року створило усі умови для формування нових державних зовнішньополітичних концепцій, прометеїзм окремих польських патріотів трансформувалася в зовнішню політику Польської держави, на півтора десятиліття впевнено утвердившись на авансцені польської політики.

Українське питання з огляду на людський, економічний і геополітичний потенціал України відігравало ключову роль у реалізації політики прометеїзму. Створення незалежної України над Дніпром та інтеграція західноукраїнських земель до складу Польської держави стали складниками цієї геополітичної польської концепції. У структурі прометеїстського руху українцям відводилася роль координатора еміграції інших народів Росії [4, с. 298–299].

З іншого боку, суперечливість політики Ю. Пілсудського та пілсудчиків в українському питанні була яскраво видимою, наприклад, у тому, що вони не помічали органічної єдності Галичини та Наддніпрянської України. Ю. Пілсудський та його політичний табір нібито підтримували незалежність України Наддніпрянської, сподіваючись, що вона стане бар'єром на шляху російської експансії, але пілсудчики, як і більшість поляків, вважали Галичину невід'ємною частиною Польської держави. Сприймаючи Україну як санітарний кордон із Радянською Росією, Польща намагалася забезпечити собі домінацію в Центрально-Східній Європі.

Концепція прометеїзму, на думку франківського історика В. Комара, не була реалізована впродовж міжвоєнного періоду. Причинами цього була слабкість Польщі, одночасно загроза їй з сторони Німеччини та Радянського Союзу, небажання Литви, Білорусі та України жити в одній державі та політична неоднорідність правлячого табору у Польщі. Помилковими виявилися і думки про слабкість Союзу РСР, основою якого була багатонаціональна структура.

Література:

1. Алексієвць Л. Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926. Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. с.
2. Заневич М. У полоні старих концепцій: що впливає на українську політику Польщі. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/19/7072409>.

3. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.
4. Комар В. *Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921 –1939)*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 360 с.
5. Комар В. Східна Галичина і Західна Волинь у політиці прометеїзму міжвоєнної Польщі. *Українсько-польські відносини. Новітня доба*. Львів, 2017. С. 230–244.
6. Кривонос Р.А. Бек Юзеф. *Українська дипломатична енциклопедія: у 5-ти т. / редкол.: Д.В. Табачник (голова) та ін.; худож.-оформлювач О.М. Іванова*. Харків : Фоліо, 2013. Т. 1. С. 198.
7. Руда О. Національне питання в Польщі в 20–30 роках ХХ століття. *Українсько-польські відносини. Новітня доба / відп. ред. М. Литвин; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича*. Львів, 2017. С. 305–329.
8. Стрільчук Л. Від прометеїзму до стратегічного партнерства: польські зовнішньополітичні концепції щодо України. *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання* : колективна монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 326–350.
9. Стрільчук Л., Пасічник Ю. Президентський вимір сучасних українсько-польських відносин : монографія. Луцьк : Терези, 2020. 360 с.
10. Bączkowski W. Na marginesie prób tworenia porażki stanu w kwestii ukraińskiej. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. 1932. № 1. S. 11.
11. Pilsudski J. *Pisma zbiorowe*. T.V. Warszawa, 1939.
12. Strilchuk L., Dobrzanskiy O. Poland's foreign Policy concepts traditions and innovations regarding Ukraine (the XXth – the beginning of the XXIst century). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2021. Випуск 18. С. 219–228.
13. Strilchuk L. The Ukrainian-Polish Confrontation in Volhynia in the Second World War: Historical Memory Transformations. *Codrul Cosminului*. Vol. 24. 2018. No. 1. P. 145–164.
14. Wasilewski L. O drogi porozumienia. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. 1932. № 2. S. 2–4.